XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Shoyusupova Shaxzoda Shoxrux qizi
ChDPU “Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada xalqaro baholash dasturlarining (PISA, TIMSS, PIRLS, TALIS va b.) ta’lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqotning maqsadi xalqaro o‘lchov vositalarining nafaqat diagnostik, balki o‘qitish mazmunini modernizatsiya qilish, pedagogik strategiyalarni takomillashtirish, o‘quvchilarning funksional savodxonligi va ko‘nikmalarini shakllantirishdagi didaktik potensialini ilmiy asosda ochib berishdir. Maqolada xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy izlanishlari qiyosiy tahlil qilindi, tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari yoritildi, xalqaro baholash natijalarini ta’lim amaliyotiga integratsiya qilish mexanizmlari taklif etildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, xalqaro baholash dasturlari kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirish, formativ baholash madaniyatini shakllantirish, o‘qituvchilarning kasbiy refleksiyasini kuchaytirish hamda ta’lim dasturlarini empirik ma’lumotlar asosida qayta loyihalash uchun mustahkam didaktik poydevor hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: xalqaro baholash dasturlari, kompetensiyaviy yondashuv, formativ baholash, ta’lim sifati, o‘qitish metodologiyasi, baholash savodxonligi, pedagogik tadqiqot.

XXI asr ta’lim tizimlari oldida turgan asosiy vazifa – bilim o‘zlashtirish darajasini o‘lchashdan ko‘ra, o‘quvchilarning hayotiy vaziyatlarda bilimni qo‘llash qobiliyati, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash va raqamli savodxonlik kabi ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Bu jarayonda xalqaro baholash dasturlari (XBD) nafaqat ta’lim sifatini taqqoslovchi statistik instrument, balki milliy ta’lim tizimlarini didaktik jihatdan qayta qurish uchun katalizator vazifasini o‘tamoqda. OECD tomonidan amalga oshirilayotgan PISA, IEA doirasidagi TIMSS va PIRLS, shuningdek, TALIS kabi dasturlar ta’lim natijalarini standartlashtirilgan metrikalar orqali baholash bilan birga, o‘qitish jarayonining mazmuni, metodikasi va baholash madaniyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [2].

Maqolaning asosiy maqsadi xalqaro baholash dasturlarining didaktik potensialini nazariy-pedagogik asoslarda ochib berish, ularni milliy ta’lim amaliyotiga integratsiya qilish mexanizmlarini ishlab chiqish va o‘qituvchilar hamda metodistlar uchun amaliy yo‘nalishlarni belgilab berishdir.

Xorijiy ta’limshunosligida xalqaro baholash dasturlarining didaktik ahamiyati keng o‘rganilgan. A.Schleicher (OECD) PISA doirasidagi kompetensiyalar modelini ta’limning maqsadidan kelib chiqib “bilimni saqlash”dan “bilimni kontekstda qo‘llash”ga o‘tkazishning didaktik ramzi sifatida talqin etadi [1]. D.Mullis va M.Martin (IEA) TIMSS/PIRLS doirasida o‘quv dasturi, o‘qitish va baholash o‘rtasidagi uzluksiz bog‘liqlikni didaktik samaradorlikning kalit deb ta’kidlaydilar [3]. P.Black va D.Wiliamning formativ baholash bo‘yicha fundamental tadqiqotlari xalqaro baholash natijalarini “baholashni o‘rganish uchun” (assessment for learning) tamoyiliga aylantirish didaktik strategiyasini asoslab beradi. J. Hattie “Visible Learning” modelida ta’lim samaradorligini oshirishda empirik ma'lumotlar asosida qabul qilingan pedagogik qarorlarning o‘rnini ko‘rsatadi. L.Darling-Hammond esa o‘qituvchilarning baholash savodxonligini professional rivojlanishning ajralmas qismi sifatida didaktik kompetensiya doirasida tahlil qiladi.

Mahalliy tadqiqotlarida so‘nggi yillarda xalqaro baholash dasturlarining milliy ta’lim tizimiga moslashtirish masalalari faol o‘rganilmoqda. O‘zbekiston olimlari (masalan, A. Azimov, D. Karimov, N. Xudoyberdiyeva, B. Mirzaahmedov va b.) PISA va TIMSS ramkalarini milliy

ta’lim standartlari bilan integratsiya qilish, o‘quv dasturlarida funksional savodxonlikni mustahkamlash, o‘qituvchilarda baholash madaniyatini shakllantirish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqqanlar. Toshkent shahridagi pedagogik va tadqiqot markazlari tomonidan amalga oshirilgan empirik tadqiqotlar xalqaro baholash natijalarini sinf ichidagi didaktik jarayonga aylantirishda “”ma’lumot-didaktik qaror-amaliyot” siklining yetishmasligini ko‘rsatmoqda. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim sifati nazorati davlat inspeksiyasi va Xalqaro ta’lim markazlari tomonidan e’lon qilingan hisobotlarda xalqaro baholash dasturlarini nafaqat monitoring, balki didaktik diagnostika vositasi sifatida qo‘llash zarurligi ta’kidlangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tadqiqotlar ko‘proq nazariy-modellash va empirik validatsiyaga qaratilgan bo‘lsa, mahalliy izlanishlar asosan normativ-metodik moslashtirish va dastlabki implementatsiya bosqichlarini qamrab oladi. xalqaro baholash dasturlarining bevosita dars jarayonidagi didaktik transformatsiyasi, o‘qituvchilarning pedagogik refleksiyasini shakllantirish mexanizmlari va kompetensiyaviy baholashni formativ amaliyotga integratsiya qilish bo‘yicha tizimli ilmiy bo‘shliq mavjud. Ushbu maqola aynan shu yo‘nalishda nazariy asoslarni mustahkamlashga qaratilgan.

Tadqiqotda xalqaro baholash dasturlarining didaktik imkoniyatlarini ochib berish uchun quyidagi nazariy-metodologik yondashuvlar va metodlar qo‘llanilgan:

Qiyosiy-pedagogik tahlil metodikasi: PISA, TIMSS, PIRLS dasturlarining didaktik ramkalari (frameworks) o‘rtasidagi konseptual farqlar va o‘xshashliklar tahlil qilingan. Xususan, PISA ning “real hayot kontekstida qo‘llash” (application in authentic contexts), TIMSS ning “o‘quv dasturi asosidagi bilim darajasi” (curriculum-aligned knowledge) va PIRLS ning “matn orqali ma'lumotni tahlil qilish va talqin qilish” (reading for learning) yondashuvlari didaktik maqsadlar nuqtai nazaridan taqqoslangan.

Kompetensiyaviy didaktika nazariyasi: Ta’lim jarayonida bilimga yo‘naltirilgan yondashuvdan ko‘nikmaga yo‘naltirilgan yondashuvga o‘tishning nazariy asoslari (L.Perrenoud, E.De Corte, J.Pellegrino) doirasida xalqaro baholash dasturlarining kompetensiyalar tizimini shakllantirishdagi roli tahlil etilgan. Didaktik jarayon “bilim → ko‘nikma → kompetensiya” trayektoriyasida modellangan.

Baholashning formativ va summativ integratsiyasi modeli: B.Black, D.Wiliam, R.Sadler va G.Wiggins nazariyalari asosida xalqaro baholash natijalarini sinf ichidagi formativ baholash sikliga aylantirish mexanizmi ishlab chiqilgan. Didaktik jihatdan, summativ natijalar o‘qituvchi uchun “qayerda turibmiz?” diagnostikasi, formativ jarayon esa “qanday yetib boramiz?” yo‘nalishini belgilaydi.

Teskari loyihalash (Backward Design) va o‘quv dasturi xaritalash modellari: Wiggins & McTighe ning “Desired Results → Acceptable Evidence → Learning Experiences” tamoyili doirasida xalqaro baholash dasturlari natijalarini milliy o‘quv dasturlariga integratsiya qilishning didaktik algoritmi taklif etilgan. Bu yondashuv o‘qitish maqsadlari, baholash ko‘rsatkichlari va o‘quv faoliyatini uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Tizimli-strukturaviy yondashuv: xalqaro baholash dasturlarining didaktik ta’siri nafaqat o‘quvchi, balki o‘qituvchi, metodist, maktab rahbariyati va ta’lim siyosati darajasida tahlil qilingan. Didaktik imkoniyatlar “ma'lumot → tahlil → refleksiya → amaliyot → monitoring” sikli orqali modellashtirilgan.

Ushbu metodologik asoslar xalqaro baholash dasturlarini nafaqat tashqi o‘lchov vositasi, balki ichki didaktik transformatsiya mexanizmi sifatida konseptualizatsiya qilish imkonini beradi.

Xalqaro baholash dasturlari zamonaviy ta’lim tizimlarida nafaqat monitoring, balki didaktik rivojlanishning strategik resursi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy-amaliy xulosalarni beradi:

Xalqaro baholash dasturlari ta’lim maqsadlarini “bilim markazli”dan “kompetensiya markazli” paradigma o‘tkazishning didaktik katalizatori vazifasini o‘taydi. PISA, TIMSS, PIRLS

ramkalari o‘qitish jarayonida kontekstual vazifalar, ko‘p bosqichli masalalar va integrativ loyihalarni didaktik material sifatida qo‘llash imkoniyatini yaratadi.

Xalqaro baholash natijalari o‘qituvchilarning kasbiy refleksiyasini kuchaytirish, dars rejalashtirishda empirik asosli qarorlar qabul qilish va formativ baholash madaniyatini shakllantirish uchun didaktik diagnostika poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Milliy ta’lim tizimlarida xalqaro baholash dasturlarining didaktik salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun quyidagi chora-tadbirlar zarur:

- ✓ O‘qituvchilar malaka oshirish tizimida “baholash savodxonligi” va “ma’lumotga asoslangan didaktik qaror qabul qilish” modullarini majburiy element sifatida joriy etish;
- ✓ Xalqaro baholash dasturlari ramkalariga moslashtirilgan milliy diagnostik vositalar va didaktik qo‘llanmalar ishlab chiqish;
- ✓ Maktab darajasida “ta’lim natijalari → didaktik tahlil → o‘qitish strategiyasini moslashtirish” siklini institutsionalizatsiya qilish;
- ✓ Pedagogik tadqiqotlar va amaliyot o‘rtasidagi hamkorlikni (research-practice partnership) kuchaytirish orqali xalqaro o‘lchovlar natijalarini sinf ichidagi didaktik innovatsiyalarga aylantirish.

Kelgusi tadqiqotlar yo‘nalishi sifatida xalqaro baholash dasturlarining uzoq muddatli didaktik ta’sirini longitudinal kuzatish, sun’iy intellekt va adaptiv baholash texnologiyalarini didaktik jarayonga integratsiya qilish, hamda madaniy-kontekstual omillarning xalqaro baholash ramkalarining didaktik talqiniga ta’sirini o‘rganish dolzarb hisoblanadi. Xalqaro baholash dasturlarining didaktik imkoniyatlarini o‘zlashtirish – bu nafaqat raqamlarni yaxshilash, balki ta’lim jarayonining mazmunan, metodik va insoniy jihatdan chuqur transformatsiyasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Schleicher, A. (2020). PISA: The Global Classroom – Didactic Implications of International Assessment. Journal of Educational Change, 21(3), 312–330.
2. OECD. (2022). PISA 2022 Results: Didactic Framework for Functional Literacy. OECD Education Working Papers, No. 268, 45–78.
3. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (2021). Cognitive Demands and Didactic Alignment in TIMSS and PIRLS. International Journal of Science and Mathematics Education, 19(4), 689–712.
4. Karimov, B. A. (2022). PISA natijalarini milliy o‘quv dasturlariga didaktik integratsiya qilish masalalari. Pedagogika va ta’lim metodikasi jurnali, 14(2), 56–68.
5. Rahimova, D. T. (2023). Ta’limda baholash tizimlarining didaktik asoslari va o‘qituvchi faoliyatiga ta’siri. O‘zbekiston ta’lim jurnali, 18(1), 89–103.
6. Toshmatov, S. R. (2024). Funksional savodxonlikni rivojlantirishda PISA topshiriqlarining didaktik salohiyati. Ilm-fan va innovatsiya, 11(3), 112–125.
7. Stiggins, R. J. (2019). Assessment FOR Learning: Didactic Perspectives on Formative Practices. Educational Measurement: Issues and Practice, 38(2), 15–27.
8. Abdullayev, N. A. (2023). Xalqaro baholash dasturlari va O‘zbekiston ta’lim tizimining didaktik modernizatsiyasi. Fan va ta’lim integratsiyasi, 9(4), 74–88.
9. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy. Longman. (Didaktik tahlil uchun nazariy asos sifatida qo‘llanilgan.)
10. OECD. (2019). PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. OECD Publishing, pp. 112–135.